śrī-śrī-gauraharir jayati

śukla-yajurvedīya-vājasaneya-saṁhitopaniṣad ity apara-nāmnī

īśopaniṣad

oṁ
pūrṇam adaḥ pūrṇam idaṁ pūrṇāt pūrṇam udacyate |
pūrṇasya pūrṇam ādāya pūrṇam evāvaśiṣyate ||[1]

oṁ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ om

--o)0(o--

||1||

vedās tathā smṛti-giro yam acintya-śaktiṁ
sṛṣṭi-sthiti-pralaya-kāraṇam āmananti |
taṁ śyāmasundaram avikriyam ātma-mūrtiṁ
sarveśvaraṁ praṇati-mātra-vaśaṁ bhajāmaḥ ||

vedeṣu khalu karmaṇo nikhila-pumartha-hetutvaṁ viṣṇos tu karmāṅgatvaṁ svargādeḥ karma-phalasya nityatvaṁ jīvasya prakṛteś ca svataḥ kartṛtvaṁ paricchinnasya pratibimbitasya bhrāntasya vā brahmaṇa eva jīvatvaṁ cin-mātra-brahmātmakatva-dhī-mātrād evāsya jīvasya saṁsṛti-vinivṛttir ity āpātato'rthā durmatibhiḥ pratīyante | tān imān pūrva-pakṣān vidhāya parasya viṣṇor iha svātantrya-sarva-kartṛtva-sārvajñya-pumarthatvādi-dharmakatva-jñāna-sukha-svarūpatvaṁ nirūpyate | tathā hi—īśvara-jīva-prakṛti-kāla-karmākhyāni pañca-tattvāni śrūyante | teṣu vibhu-caitanyam īśvaro'ṇu-caitanyaṁ tu jīvaḥ | nitya-jñānādi-guṇakatvam asmad-arthatvaṁ cobhayatra | jñānasyāpi jñātṛtvaṁ prakāśasya raveḥ prakāśakatvavad aviruddham | tatreśvaraḥ svarūpa-śaktimān prakṛty-ādy-anupraveśa-niyamanābhyāṁ jagad vidadhan kṣetrajña-bhogāpavargau vitanoti | eko'pi bahu-bhāvenābhinno'pi guṇa-guṇi-bhāvena deha-dehi-bhāvena vidvat-pratītir viṣayo'vyakto'pi bhakti-vyaṅgya ekarasaḥ prayacchati cit-sukhaṁ svarūpam | jīvās tv anekāvasthā bahavaḥ | pareśa-vaimukhyāt teṣāṁ bandhas tat-sāmmukhyāt tu tat-svarūpa-tad-guṇāvaraṇa-rūpa-dvividha-bandha-vinivṛttis tat-svarūpādi-sākṣātkṛtiḥ | prakṛtiḥ sattvādi-guṇa-sāmyāvasthā tamo-māyādi-śabda-vācyā tad-īkṣaṇāvāpta-sāmarthyā vicitra-jagaj-jananī | kālas tu bhūta-bhaviṣyad-vartamāna-yugapac-cira-kṣiprādi-vyavahāra-hetuḥ kṣaṇādi-parārdhānta-cakravat-parivartamānaḥ pralaya-sarga-nimitta-bhūto dravya-viśeṣaḥ | īśvarādayaś catvāro'rthā nityāḥ | jīvādayas tu tad-vaśyāś ca | karma tu jaḍam adṛṣṭādi-śabda-vyapadeśyam anādi vināśi ca bhavati | caturṇām eṣāṁ brahma-śaktitvād ekaṁ śaktimad-brahmety advaita-vākye'pi saṅgatir ity ādīn arthān nirūpayituṁ svayam ācārya-svarūpā śrutir āha--

īśāvāsyam idaṁ sarvaṁ
yat kiṁ ca jagatyāṁ jagat |
tena tyaktena bhuñjīthā

[1] Govinda-bhāṣye 1.1.9 s¨¨utram draṣṭavyam..

mā gṛdhaḥ kasya svit dhanam ||

īśā vāsyam ity ādīnāṁ mantrāṇām ātma-yāthātmya-prakāśakatvena virodhād eva karma-sva-viniyogaḥ kintūpāsanāyām avirodhāt | upāsanā tu jīva-parayoḥ sambandha-viśeṣa-sādhanaṁ bhajanam eva | sambandho hi jīve para-sāmmukhyam | ataḥ saṅkṣepato vyākhyāsyāmaḥ | īśā vāsyeti tisro'nuṣṭubhaḥ | dadhyaṅṅātharvaṇa ṛsiḥ svaṁ śiṣyaṁ putraṁ ca niṣkāma-dharma-nirmala-cittaṁ sat-prasaṅga-lubdhaṁ śraddhāluṁ śānty-ādimantam adhikāriṇam upasannam āha—īśā vāsyam ity ādi | īśa aiśvarye kvib-antaḥ īṣṭe iti īṭ sarvasyeśitā parameśvaraḥ | sa hi sarva-jantūnām ātmatvāt sarvam īṣṭe | tenātmanā īśā parameśvareṇedaṁ sarvaṁ pratyakṣa-pramāṇa-siddhaṁ viśvaṁ vāsyaṁ—vasa ācchādane, ṛ-halor ṇyad [pāṇ 3.1.124] iti ṇyat-pratyayaḥ | ṇitvāt svaritaḥ ācchādanīyam ity arthaḥ | sarvaṁ tena vyāptam iti śeṣaḥ | sa evādhastāt sa evopariṣṭāt antar bahiś ca tat sarvaṁ vyāpya nārāyaṇaḥ sthitaḥ iti śruteḥ |

yad vā, idaṁ sarvam īśā para-brahmaṇā vāsyaṁ vasa nivāse ity asya rūpaṁ vāsitam utpāditaṁ sthāpitaṁ niyamitaṁ ca | yato vā imāni bhūtāni jāyante yena jātāni jīvanti, yamayanty eṣa ta ātmāntaryāmy amṛta ity ādi-śruteḥ | na kevalaṁ pratyakṣa-gamyam īśā vāsyam api tu sāvaraṇaṁ brahmāṇḍam ity āha—yad iti | yat kiṁcit śruti-pramāṇa-siddhaṁ sthāpitaṁ jagatyāṁ jagat sthāvara-jaṅgamātmakaṁ śeṣaṁ viśvam īśenotpāditaṁ niyamitaṁ cety arthaḥ | ataḥ kāraṇāt teneśā tyaktena visṛṣṭena svādṛṣṭānusāriṇā viṣayeṇa bhuñjīthāḥ bhogān anubhaveḥ | ito'dhikaṁ mā gṛdhaḥ | gṛdhu abhikāṅkṣāyāṁ mā kāṅkṣīḥ | ito mamādhikaṁ bhavatv iti buddhiṁ tyajety arthaḥ | paramātmādhīnatvena tvad-icchāyā vyāhatatvād iti bhāvaḥ | evaṁ sat dhanaṁ kasya svit svid iti nipāto vitarke na kasyāpīty arthaḥ | sa eṣa sarvasya vaśī sarvasyeśānaḥ sarvam idaṁ praśāsti yad idaṁ kiṁ ca ity ādi śruter mukhya-dātā parameśvaro na svāmi-sambandhāliṅgitam anyat prāṇi-jātam iti vairāgyeṇa bhavitavyam iti bhāvaḥ ||1||

--o)0(o--

||2||

idānīṁ citta-śuddhy-arthaṁ vihitam avaśyam anuṣṭheyam ity āha—

kurvann eveha karmāṇi jijīviṣec chatāṁ samāḥ |
evaṁ tvayi nānyatheto'sti na karma lipyate nare ||

karmaṇy agnihotrādīni niṣkāmāṇi kurvann eveha loke śataṁ śata-saṅkhyakāḥ samāḥ saṁvatsarān śata-varṣa-paryantaṁ jijīviṣet jīvitum icchet | evaṁ tvayi jijīviṣati karma kurvati ca nare itaḥ etasmāt agnihotrādi-karmāṇi kurvataḥ prakārād anyathā prakārāntareṇa muktir nāsti | yad vā, tal-liptatvaṁ nāstīti bhāvaḥ | tādṛk karma tu na lipyate ||2||

--o)0(o--

||3||

atha kāmya-parān nindati—

asuryā nāma te lokā andhena tamasāvṛtāḥ |
tāṁs te pretyābhigacchanti ye ke cātma-hano janāḥ ||3||

asūryā iti | ye ke ca ye kecit janā ātmānaṁ ghnanti saṁsāraiḥ sambandhayantīty ātmahanaḥ te pretya mṛtvā tān lokān abhigacchanti | lokāḥ kathambhūtāḥ ? ity apekṣāyām āha—asūryā nāma ity ādi | asūryā asura-prāpyāḥ nāma te lokā andhena gāḍhena tamasā āvṛtāḥ saṁvṛtā ity arthaḥ | avidvāṁsaḥ kāmya-parāḥ ātma-hantāro janā mṛtvā duranta-tamasāvṛtam asura-lokaṁ gacchantīti bhāvaḥ ||3||

--o)0(o--

||4||

brahma-vijñānam eva mukti-sādhanam ity uktam | tad brahma kiṁ-vidham ity ata āha—

anejad ekaṁ manaso javīyo
nainad devā āpnuvan pūrvam arṣat |
tad dhāvato'nyān atyeti tiṣṭhat
tasminn apo mātariśvā dadhāti ||4||

triṣṭup-chandaskeyam ṛk | anejad akampanam acalad abhayam iti vā ekaṁ samādhika-rahitam | yad vā, sarva-bhūteṣu vijñāna-ghana-rūpeṇaikam | manaso javīyo vegavattaraṁ tad-aprāpyam | devā indiryāṇi brahmādyā enat etat brahma na āpnuvan na gocarīkurvanti tatra hetuḥ pūrvam arṣad ity ādi | pūrvam arṣat pūrvam eva gataṁ javanān manaso'pi | kiṁ ca loka-vilakṣaṇaṁ lakṣaṇāntaram āha—tiṣṭhad iti | tiṣṭhatīti tiṣṭhat sva-sthāne sthitam api sarva-gatatvāt dhāvataḥ drutaṁ gacchataḥ anyān mana-ādīn atyeti atikramya tiṣṭhati acintya-śaktitvād ity arthaḥ | kiṁ ca mātriśvā vāyuḥ kriyātmakaḥ apaḥ karmāṇi prāṇināṁ ceṣṭā-lakṣaṇāni dadhāti dhārayati | yad vā, mātariśvā yasmin sarva-karmāṇi sthāpayatīti ||4||

--o)0(o--

||5||

rahasyaṁ sakṛd uktaṁ na cittam ārohatīti pūrva-mantroktam api punar vadati—

tad ejati tan naijati
tad dūre tad v antike |
tad antarasya sarvasya
tad u sarvasyāsya bāhyataḥ ||

anuṣṭup | tat prakṛtam ātma-tattvam ejati calati tad eva na ejati ca svato naiva calati acalam eva sat mūḍha-dṛṣṭyā calatīvety arthaḥ | yad vā naijati naijayati sadācārān paritrāṇāya sādhūnām ity ukteḥ | kiṁ ca tad dūre dūra-deśe'sti varṣa-koṭi-śatair apy aviduṣām aprāpyatvāt dūre ivety arthaḥ | tadvantike tad u antike viduṣāṁ hṛdy-avabhāsamānatvād antika ivātyantaṁ samīpa iva | na kevalaṁ dūre'ntike asti kintv asya sarvasya nāma-rūpa-

kriyātmakasya jagato'ntar abhyantare tad evāsti | asya sarvasya bāhyato bahir api tad u tad evāsti ākāśa-baddhyāpakatvāt ||5||

--o)0(o--

||6||

athopāsanā-prakāram āha—

yas tu sarvāṇi bhūtāni
ātmany evānupaśyati |
sarva-bhūteṣu cātmānaṁ
tato na vijugupsate ||

anuṣṭup | yaḥ punar adhikārī sarvāṇi bhūtāni avyaktādi-sthāvarāntāni cetanācetanāni ātmanātmany eva anupaśyati brahmaṇy eva sarvāṇi bhūtāni sthitānīti jānāti ātmānaṁ brahma ca sarva-bhūteṣu anupaśyati tatas tasmāt darśanāt na vijugupsate jugupsāṁ nāpnoti mukto bhavatīty arthaḥ ||6||

--o)0(o--

||7||

iyam evārthaṁ dvitīyo mantro vadatīty āha—

yasmin sarvāṇi bhūtāni
ātmaivābhūd vijānataḥ |
tatra ko mohaḥ kaḥ śoka
ekatvam anupaśyataḥ ||

anuṣṭup | yasminn avasthā-viśeṣe vijānataḥ sarvāṇi bhūtāni ātmani santy ātmā ca sarva-bhūteṣv astīti viśeṣaṇa jñānavataḥ puruṣasya sarvaṁ khalv idaṁ brahma ity ādi-vākyārtha-vicāreṇa sarvāṇi bhūtāny ātmaivābhūd bhavanti | tatrāvasthā-viśeṣa ekatvam ātmaikatvam anupaśyatas tasya ko mohaḥ kaḥ śokaś ca mohaś cājñānato bhavatīti ||7||

--o)0(o--

||8||

evambhūtātma-jñāninaḥ phalam āha—

sa paryagāc chrutam akāyam avraṇam
sanāviraṁ śuddham apāpa-viddham |
kavir manīṣī paribhūḥ svayambhūr
yāthātathyato'rthān vyadadhāt
śāśvatībhyaḥ samābhyaḥ ||

jagatī yo'dhikārī pūrvokta-prakāreṇātmānaṁ paśyati sa īdṛśam ātmānaṁ paryagāt paryag āpnoti | kīdṛśaṁ ? śuklaṁ śuddha-vijñānānanda-svabhāvaṁ, akāryaṁ na vidyate bhogārthaṁ kāyaḥ śarīraṁ yasya tam | avraṇa acchidraṁ pūrṇaṁ asnāviraṁ na vidyante snāvāḥ śirā yasya so'snāviras tam | atraiva hetu-garbha-viśeṣaṇam āha—śuddham anupahatam | tad eva spaṣṭayati—apāpa-viddhaṁ dharmādharma-varjitam | kāyādi-rahito'pi paramātmā jagat-sarjanādi karoty acintya-śaktitvād ity āha—kavir iti | jñānī yaṁ paryeti sa ātmā śāśvatībhyaḥ samābhyaḥ śāśvatīṣu samāsu yāthātathyato yathārtha-svarūpān arthān padārthān vyadadhāt vidadhāti | kīdṛśaḥ saḥ ? kaviḥ sarvajñaḥ manīṣī medhāvī paribhūḥ sarvasya vaśī svayambhūḥ svatantraḥ ||8||

--o)0(o--

||9||

idānīṁ pūrvokta-prakāreṇānātma-vidaḥ karma-niṣṭhāḥ santaḥ kevalaṁ karma kurvanti eva ye jijīviṣanti tān praty ucyate—

andhaṁ tamaḥ praviśanti
ye'vidyām upāsate |
tato bhūya iva te tamo
ya u vidyāyā ratāḥ ||

ṣaḍ anuṣṭubhaḥ | atra vidyāvidyayoḥ samuccicīṣayā pratyekaṁ nindocyate | ye janāḥ avidyāṁ vidyāyā anyā avidyā karma tāṁ kevalām upāsate kurvanti svargārthāni karmāṇi kevalaṁ tat-parāḥ santaḥ anutiṣṭhanti te prāṇinaḥ andham adarśanātmakaṁ tamaḥ ajñānaṁ praviśanti saṁsāra-paramparām anubhavantīty arthaḥ | tatas tasmād andhātmakāt tamasaḥ saṁsārād bhūya iva bahutaram eva tamas te praviśanti ye u ye punaḥ vidyāyāṁ kevalātma-jñāne eva ratāḥ ||9||

--o)0(o--

||10||

jñāna-karmaṇoḥ phala-bhedam āha—

anyad evāhur vidyayā
anyad āhur avidyayā |
iti śuśrūma dhīrāṇāṁ
ye nas tad vicacakṣire ||

vidyayā jñānenānyad eva phalam āhuḥ | avidyayā karmaṇā sādhyam anyad eva phalam āhuḥ | yad vā vidyayātma-jñānenānyad eva phalam amṛta-rūpam āhur brahma-vādinaḥ avidyayā karmaṇā vānyad eva phalaṁ pitṛ-lokādi-rūpam āhur vidvāṁsaḥ | karmaṇā pitṛ-loko vidyayā deva-loko deva-loko vai lokānāṁ śreṣṭhas tasmād vidyāṁ praśaṁsanti ity ādi śruteḥ | katham etad avagatam ity āha—itīti | ity evaṁ śuśruma śrutavanto vayaṁ

dhīrāṇāṁ dhīmatāṁ vacanam | ye ācāryā no'smabhyaṁ tat karma ca jñānaṁ ca svarūpa-phalato vicacakṣire vyākhyātavantas teṣām ayam āgamaḥ pāramparyāgata iti bhāvaḥ ||10||

--o)0(o--

||11||

samuccayam āha—

vidyāṁ cāvidyāṁ ca yas
tad vedobhayaṁ saha |
avidyayā mṛtyuṁ tīrtvā
vidyayāmṛtam aśnute ||

vidyāṁ ca jñānaṁ ca avidyāṁ ca karma ca yat tad etad ubhayaṁ saha ekena puruṣeṇānuṣṭheyaṁ yo veda jānāti | yad vā vidyā ātma-jñānam avidyā tat-sādhana-bhūtaṁ karma ca dvayaṁ paraspara-samuccayārtha-hetutvena yo veda ekenaiva puruṣeṇānuṣṭheyam iti jānāti so'vidyayā īśvarārpaṇa-buddhyā kṛtānām agnihotrādi-karmaṇāṁ mṛtyuṁ mārakam antaḥ-karaṇa-malaṁ tīrtvā antaḥ-śuddhyā kṛta-kṛtyo bhūtvā vidyayātma-jñānenāmṛtatvaṁ mokṣam aśnute prāpnoti ||11||

--o)0(o--

||12||

andhaṁ tamaḥ praviśanti
ye'sambhūtim upāsate |
tato bhūya iva te tamo
ya u sambhūtyāṁ ratāḥ ||

adhunā vyākṛtāvyākṛtopāsanayoḥ samuccicīṣayā pratyekaṁ nindocyate | ye'sambhūtiṁ sambhavanaṁ sambhūtiḥ kāryasyotpattir utpatti-viśiṣṭā vā tasyā anyā asambhūtiḥ prakṛtiḥ kāraṇaṁ tāṁ avyākṛtākhyāṁ avidyā-kāma-karma-bīja-bhūtām adarśanātmikām upāsate te tad-anukārya-brahmaṇi hiraṇya-garbhādau u eva ratās te tatas tasmād api bhūyaḥ bahutaram iva eva tamaḥ praviśanti ||12||

--o)0(o--

||13||

athobhayor upāsanayoḥ samuccaya-kāraṇam avayavataḥ phala-bhedam āha—

anyad evāhuḥ sambhavād
anyad āhur asambhavāt |
iti śuśrūma dhīrāṇāṁ
ye nas tad vicacakṣire ||

sambhavāt sambhūteḥ kārya-brahmopāsanād anyad eva pṛthag eva andhataratamaḥ praveśa-lakṣaṇaṁ phalam āhuḥ kathayanti dhīrāḥ | tathā asambhavād asambhūter avyākṛtopāsanād anyad eva phalam uktam andhaṁ tamaḥ praviśantīty āhuḥ | ity evaṁ vidhaṁ dhīrāṇāṁ dhīmatāṁ vacaḥ śuśrūma vayaṁ śrutavantaḥ | ye dhīrā no'smākaṁ tat pūrva-sambhūty-asambhūty-upāsana-phalaṁ vicacakṣire vyākhyātavantaḥ ||13||

--o)0(o--

||14||

yata evam ataḥ samuccayaḥ sambhūty-asambhūty-upāsanayor yukta ekaika-puruṣārthatvāc cety āha—

sambhūtiṁ ca vināśaṁ ca
yas tad vedobhayaṁ saha |
vināśena mṛtyuṁ tīrtvā
sambhūtyāmṛtam aśnute ||

sambhūtim asambhūtiṁ prakṛtiṁ ca a-kāra-lopaś chāndasaḥ | vināśaṁ vinaśvaraṁ hiraṇyagarbhaṁ ca yaḥ tat veda ubhayaṁ saha vināśo dharmo yasya kāryasya tena dharmiṇābhedenocyate vināśa iti | tena vināśena hiraṇyagarbhopāsanenāmṛtaṁ āpekṣikaṁ prakṛti-laya-lakṣaṇam aśnute samuccayopāsanāyāṁ tu aṇimādy-aiśvarya-lakṣaṇaṁ śubha-phalaṁ bhāvīti bodhyam ||14||

--o)0(o--

||15||

evaṁ prāptādhikāra-śiṣyaṁ prati pramātma-svarūpaṁ nirūpya tat-sākṣātkāro mokṣa-sādhanam ity atīta-granthenoktam | sa ceśvara-sākṣātkāro na śravaṇādi-mātreṇa bhavati nāpi mokṣaḥ sākṣātkāra-mātreṇa, kintu bhagavad-anugrahād eva | ato'nuṣṭhita-śravaṇa-mananādikenāpi sākṣātkārārthaṁ prāpta-sākṣātkāreṇāpi ca mokṣārthaṁ yathā bhagavat-prārthanaṁ kāryaṁ tat-prakāra-pradarśanārthā hiraṇmayena pātreṇety ādy-uttara-mantrāḥ | tatrāditya-rūpopāsanam āha—

hiraṇmayena pātreṇa
satyasyāpihitaṁ mukham |
tat tvaṁ pūṣann apāvṛṇu
satya-dharmāya dṛṣṭaye ||

anuṣṭup | hiraṇmayam iva hiraṇmayaṁ jyotir-mayaṁ yat pātraṁ pibanti yatra sthitā raśmayo yatra sthitān iti vā pātraṁ sūrya-maṇḍalaṁ tena tejo-mayena maṇḍalena satyasya āditya-maṇḍala-sthasya avināśinaḥ puruṣottamasya śrī-bhagavataḥ mukhaṁ mukham iti sarva-vigrahopalakṣaṇaṁ līlā-vigraha-svarūpam apihitam ācchāditaṁ vartate tat tan mukhaṁ he pūṣan puṣṇātīti pūṣā tat sambodhanaṁ he bhakta-poṣaka paramātman tvam

apāvṛṇu apāvṛtam anācchāditaṁ kuru | kim-artham ? satya-dharmāya dṛṣṭaye satya-dharmasya mad-ādi-bhakta-janasya darśanāya sākṣātkārāyeti ṛṣi-prārthanam ||15||

--o)0(o--

||16||

tad eva spaṣṭīkṛtya ṛṣir yācate—

pūṣann ekarṣe yama sūrya
prājāpatya vyūha raśmīn samūha |
tejo yat te rūpaṁ kalyāṇatamaṁ tat te paśyāmi
yo'sāv asau puruṣaḥ so'ham asmi ||

uṣṇik | he pūṣan ! he ekarṣe ! he yama ! he sūrya ! he prājāpatya ! raśmīn prakāśayan vyūha tvadīyaṁ tejaḥ samūhaṁ ca svarūpaṁ saṅkocayan madīyaṁ jñānaṁ vistārayety arthaḥ | yad vā, he pūṣan ekarṣe yama sūrya prājāpatya raśmīn mac-cakṣuṣa upaghātakān svān raśmīn vyūha vigamaya teja ātmīyaṁ jyotiḥ samūhaṁ upasaṁhara mad-darśana-yogyaṁ kuru | tathā yat te tava rūpaṁ kalyāṇatamam atyanta-śobhanaṁ parama-maṅgalaṁ vā tat te tava prasādād ahaṁ paśyāmi | kena prakāreṇa paśyasīty ata āha—ya iti yo'sau puruṣo maṇḍalāntara-sthaḥ asau tad-itaraḥ pratīka-sthitaś ca so'ham asmi bhavāmi ||16||

--o)0(o--

||17||

idānīṁ mariṣyato mama vāyur adhyātma-paricchedaṁ hitvādhidaivatātmānam anilaṁ praviśatv iti prārthayate—

vāyur anilam amṛtam
athedaṁ bhasmāntaṁ śarīram |
oṁ krato smara kṛtaṁ smara
krato smara kṛtaṁ smara ||

gāyatrī | he paramātman ! mariṣyato mama vāyuḥ saptadaśātmaka-liṅga-śarīra-rūpaḥ prāṇaḥ adhyātma-paricchedaṁ hitvādhidaiva-rūpaṁ sarvātmam amṛtaṁ sūtrātmānam anilaṁ mukha-prāṇaṁ pratipadyatām iti vākya-śeṣaḥ | jñāna-karma-saṁskṛtaṁ liṅgam utkramayatv ity arthaḥ | athānantaram idaṁ sthūla-śarīram agnau hutaṁ sat bhasmāntaṁ bhasmāvasānaṁ bhūyāt | om iti yathopāsanam om-pratīkātmakatvāt satyātmakam agny-ākhyaṁ brahmābhedenocyate | oṁ he krato ! he saṅkalpātmakaṁ manaḥ smara yan mama smartavyaṁ tasyāyaṁ kālaḥ samupasthito'taḥ smara tvaṁ brahmacarye gārhasthye ca mayā paricaritaḥ tat smara | tathā kṛtaṁ yan mayā bālya-prabhṛty-adya-yāvad-anuṣṭhitaṁ karma tac ca smara | krato smara kṛtaṁ smareti punar-vacanam ādarārtham ||17||

--o)0(o--

||18||

sākṣātkāra-prārthanānantaram agni-pratīkaṁ bhagavantaṁ mokṣaṁ prārthayate—

agne naya supathā rāye asmān
viśvāni deva vāyunāni vidvān |
yuyodhyasmaj juhurāṇam eno
bhūyiṣṭhāṁ te nama-uktiṁ vidhema ||

āgneyo triṣṭup | he deva ! krīḍādi-guṇa-viśiṣṭa ! he agne ! agni-pratīka ! bhagavan ! asmān supathā śobhanena mārgeṇa deva-yāna-lakṣaṇena naya gamaya | kim artham ? rāye dhanāya mukti-lakṣaṇāya | kīdṛśas tvam ? viśvāni sarvāṇi vayunāni karmāṇi prajñānāni vā vidvān jānan | kiṁ ca juhurāṇaṁ kuṭilaṁ pratibandhakaṁ vañcanātmakaṁ enaḥ pāpam asmat asmattaḥ sakāśāt yuyodhi pṛthak kuru viyojaya nāśayety arthaḥ | tato viśuddhāya te tubhyaṁ bhūyiṣṭhāṁ bahutarāṁ nama-uktiṁ namaskāra-vacanaṁ vidhema kuryāma | īdṛśābhīṣṭa-sādhakasya tava pratikaraṇaṁ namaskāra-paramparaiva na tv anyat pratyupakaraṇam astīti bhāvaḥ ||18||

--o)0(o--

oṁ pūrṇam adaḥ pūrṇam idaṁ pūrṇāt pūrṇam udacyate |
pūrṇasya pūrṇam ādāya pūrṇam evāvaśiṣyate ||
oṁ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ || hariḥ oṁ ||